مَا آتَاکُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوْہُ وَمَا نَہٰکُمْ عَنْہُ فَانْتَہُوْا

الحمد للہ کہ دریں ایام میمنت فرجام کتاب مستطاب عجب کہ برائے اولو الالباب
تحقیق انیق عجیب العجاب اعتبار تدقیق کمیاب مثال نظیرش نایاب المسمّی

بالقطوف الدانیہ

۲۱ ۱۳ھ

فی

تحقیق الجماعۃ الثانیہ

کہ قبل ازیں چند بار طبع شدہ بود اما بکثرت اغلاط بوجہ قلت اہتمام اہل مطابع فہم مطالبش
دشوار بخود حسب فرمائش مولوی محمد یحییٰ صاحب گنگوہ ضلع سہارنپور

در مطبع بلالی سٹیم پریس ساڈہورہ (انبالہ) باہتمام منشی محمد بلال کرم بخش بانی

بسم الله الرحمن الرحیم

الحمد لله رب العالمین والصلوة والسلام علی سیدنا محمد سید الانبیاء والمرسلین وعلی آله وصحبه اجمعین اللهم ارنی الحق حقا وارزقنی اتباعه وارنی الباطل باطلا وارزقنی اجتنابه بدانکه در مسئلهٔ تکرار جماعت بدون اذان واقامت در مسجد محله علماء اختلاف دارند وروایات مختلفه در کتب فقه درین باب یافته میشود بعد تامل صادق چنان معلوم میشود که در اصل کراهت کسی را خلاف نیست وآنچه اختلاف است در تحریم و تنزیه است چنانچه در ضمن این تحریر واضح گردد واینهم از کتب ظاهر است که در زمان سلف تکرار جماعت نبود پس اگر اتفاقا کسی از جماعت میماند در حق آنکس آنانکه بمآل ومفسدهٔ تکرار نظر فرمودند فتوی بکراهت تحریم تکرار دادند وکسیکه بر انجام نظر نفرمود واتفاق وشذوذ حال را مد نظر داشت لا بأس گفت اگرچه تحریم فتوی نداد مگر تنزیه تاهم مسلم داشت اما این طمطراق تکرار که در زمان ماست که بسا اوقات جماعت ثانیه اکثر از جماعت اولی میباشد کما لا یخفی پس هرگز این فتنه در آن وقت نبود لاریب اگر این فساد در آن مقتدایان مشاهده میکردند ایشان هم حکم تحریم این تکرار میفرمودند گو در آن زمان خود تحریم نه فرمودند وبسا افعال واوضاعست که باختلاف حال وزمان مختلف میگردد واز جواز بکراهت مبدل میشود نه بینی که در زمان

خیریت نشان جناب صدر الانبیاء صلوٰۃ اللہ تعالیٰ علیہ وسلامہ زنان را حکم جواز حضور جمعہ و جماعات بود
زان بعد صحابہ و دیگر علماء در زمان خود بسبب فساد زمان منع فرمودند عائشہ صدیقہ رضی اللہ عنہا فرمود
کہ اگر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حال نساء زمان مشاہدہ فرمودندی بیشک ایشان را از خروج
منع میفرمودند و ازین قسم بسیار وقائع از کتب اگر تتبع کردہ شود معلوم شوند کہ در اوائل حکمی داشتند
و در آخر زمان بسبب فساد و فتنہ حکمی دیگر گرفت و این نہ از قسم نسخ و تبدیل است چرا کہ بعد صاحب
شرع علیہ الوف التحیات والتسلیمات نسخ غیر ممکن است بلکہ از قسم رفع حکم بانتفاء شرائط و اسباب
است چنانکہ در کتب اصول فقہ مبسوط است الحاصل در کتب فقہ درباب تکرار موصوف روایات کراہتہ
تحریم ہم موجود است و روایات کراہتہ تنزیہ نیز مسطور و بعض تنزیہ را صحیح گفتہ و بعض تحریم را معتمد داشتہ
پس درین زمان اگر عالمی فتوی بکراہتہ تحریم تکرار دہد بعید نیست و مفسدہ تفریق جماعۃ و کسل اہل
زمان تقاضاء آن میکند ورنہ در کراہتہ تنزیہ تردد نیست اگر احتیاطاً تنزل کردہ بہ تنزیہ فتوی
دہند ہیچگونہ محل حرج نیست پس باید شنید کہ ظاہر روایۃ ائمہ حنفیہ کراہتہ تکرار است مطلقاً خواہ باذان
و اقامت بود خواہ بغیر آن و صاحب ظہیریہ ہم کراہتہ را گرفتہ و در بدائع ہم بر کراہتہ اعتماد کردہ و بدلیل
عقلی و نقلی اثبات کراہتہ کرد چنانچہ در رد محتار این روایات منقول است - قال روی عن عبد الرحمن
ابن ابی بکر عن ابیہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم خرج من بیتہ لیصلح بین الانصار
فرجع وقد صلّی فی المسجد بجماعۃ فدخل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی منزل بعض اہلہ فجمع اہلہ فصلّی
بہم جماعۃً ولو لم یکرہ تکرار الجماعۃ فی المسجد لصلّی فیہ وروی عن انس بن مالک رضی اللہ تعالیٰ عنہ ان
اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کانوا اذا فاتتہم الجماعۃ فی المسجد صلّوا فرادیٰ ولان التکرار یودی

الی تقلیل الجماعة لان الناس اذا علموا انهم تفوتهم الجماعة یتعجلون فتکثر والا تاخروا بدائع وحینئذ فلو دخل
جماعة المسجد بعد ما صلی اهله فیه فانهم یصلون وحدانا وهو ظاهر الروایة ظهیریه انتهی پس ازین روایات
صاف معلوم شد که ظاهر روایة علماء ثلثه رحمهم الله تعالی کراهة تکرار است وکراهة چون مطلق بود تحریم
مراد باشد۔ قال فی رد المحتار اعلم ان المکروه اذا اطلق فی کلامهم فالمراد منه التحریم الا ان ینص علی
التنزیه فقد قال المص فی المصفی لفظ الکراهة عند الاطلاق هو التحریم قال ابو یوسف رحمة الله علیه قلت
لابی حنیفة اذا قلت فی شیٔ اکرهه فما رایک فیه قال التحریم انتهی وچون نظر بر دلیل کرده شود هم کراهة تحریم
مقتضاے اوست چرا که تقلیل وتفریق جماعة مکروه تحریمی است وانچه موؤدی بوی است در حکم او باشد
لان للوسائل حکم المقاصد قال فی الهدایة لان الاصل ان سبب الحرام حرام انتهی قال الطحطاوی
صلوة الظهر یستلزم تفویت الجمعة وتفویتها حرام فما ادی الی الحرام حرام انتهی۔ البته کراهة کلی مشکک است
که شدة وخفة او بقدر مفسده میباشد پس انچه در تکرار مع الاذان است در غیر آن نبود فی رد المحتار
ولکن تتفاوت التنزیه فی الشدة والقرب من التحریمیة بحسب تاکد السنة فان مراتب الاستحباب
متفاوتة کمراتب السنة والواجب والفرض فکذا اضدادها کما افاده فی شرح المنیة انتهی لهذا بعض افراد
تکرار قریب تنزیه میشود چنانکه تکرار بترک اذان واقامة وعدول محراب خفیه در زاویه مسجد وهمین کراهة مراد
از جواز است کسیکه جائز اجماعا گفت چنانچه تحقیقش بیاید وباوجود ظاهر روایة بر غیر آن فتوی نمیشاید۔
قال فی الدر المختار ان ما اتفق علیه اصحابنا فی الروایات الظاهرة یفتی به قطعا انتهی وظاهر روایة آن مسائل
باشند که از امام ابو حنیفه وابو یوسف ومحمد رحمهم الله تعالی بنقل مشهور ومعتبر مروی باشد قال فی رد المحتار
وکذا لا تخییر لو کان احدهما ظاهر الروایة وبه صرح فی کتاب الرضاع من البحر حیث قال الفتوی اذا اختلفت

کان الترجیح لظاہر الروایة وفیہ من باب المصرف اذا اختلف التصحیح وجب الفحص عن ظاہر الروایة والرجوع
الیہا انتہی ونیز ترک فرمودن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تکرار جماعة را در مسجد نبوی با آنکہ خود فرمود صلوة
فی مسجدی ہذا خیر من الف صلوة فیما سواہ الا المسجد الحرام دلیل کراہتہ است چہ اختیار مفضول با وجود افضل
از حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وسلم بلا وجہ نباشد و وجہش بظاہر والغیب عند اللہ تعالی اہتمام شان جماعة است
تفصیلش اینکہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم در امر جماعة چہا اہتمامات وتاکیدات فرمود وبرای یک امر جماعة چہ قدر
ترغیبات وترہیبات ارشاد کرد کہ قبل از اذان در مسجد حاضر آید ثوابش اینست وقبل دخول وقت اجرش
چنین وخلف امام ومیامن صفوف وصف اول چنان وباز در شان متخلفین گاہے لفظ نفاق وگاہ وعید
احراق بیوت ارشاد گشت وامثال اینہا چنانچہ از کتب احادیث توان بر آورد ومقصود اصلی ہمہ این
وعدہ ووعید ہمون اجتماع مسلمین ومسارعة بسوی جماعة اولی وعدم تخلف از ان بود ورنہ از شان رحمة
للعالمین می زیبد کہ متخلفین را بوعید احراق نسوختندی بلکہ عذر شان قبول کردہ اشارة تکرار جماعة فرمودندی
مگر چون مراد تاکید وجوب حضور جماعة اولی بود قطعًا رگ تکرار تراشیدند واشارة بکراہتہ تکرار تخصیص فرمودند و
نظر غائر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم در باب انجام ومآل آنقدر بود کہ جز شان نبوت ممکن التصور نیست لہذا
محتملات فساد را ہم انسداد میفرمودند پس درین صورت اگر خود بذات خود تکرار جماعة فرمودندی ہمانا تشریع
تکرار کردندی وباعث تفریق جماعة خویشتن گردیدندی وعکس مراد اہتمام اجتماع مثمر تفریق شدندی چنا
کہ فعل خود را آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ہمہ تشریع وتسنن میدانستند نبینی کہ بعد دخول مکہ محزون شدند
کہ امة خود را در حرج انداختم وازدلو کشی چاہ زمزم بسبب ہجوم مردم برین فعل ابا فرمودند وعلی ہذا القیاس بسیار
ازین قسم از کتب حدیث باید دید وہمچنان اصحاب کرام رضوان اللہ تعالی علیہم اجمعین ترک تکرار جماعة را ہم

میداشتند پس چون خود صاحب شرع تکرار جماعة را ترک فرمود و اصحاب کرام را هم همون امتثال بود باوصف
حرص حضرات ایشان بر مثوبات و جماعات، و ظاهر روایة علماء حنفیه هم همین باشد بعد ازان کدام حجة
قوی تر ازین خواهد بود و چون درایة با روایة موافق شود احق بالقبول میگردد و قال شارح المنیة ناقلا
عن ابن الهمام ولا ینبغی ان یعدل عن الدرایة اذا وافقتها روایة انتهی درینصورت اگرچه در تکرار جماعة
ثوابی هم باشد تاهم ترک او اهم و مقدم خواهد بود چرا که فرمود رسول الله صلی الله علیه وسلم ترک ذرة مما نهی
الله عنه افضل من عبادة الثقلین کذا فی الاشباه و ازینجا است که بر جلب نفع دره مفسده را مقدم دارند
دفع ۱۲
قال فی الاشباه اذا تعارضت مفسدة و مصلحة قدم دفع المفسدة غالبا لان اعتناء الشرع بالمنهیات
اشد من اعتنائه بالمامورات انتهی قال فی فتح القدیر ترک المکروه مقدم علی فعل السنة انتهی و آنچه حدیث
ترمذی باعث اشتباه جواز تکرار میشود و آن اینکه جاء رجل وقد صلی رسول الله صلی الله علیه وسلم فقال ایکم
یتجر علی هذا فقام رجل و صلی معه رواه الترمذی و بهمین معنی ابوداود هم در سنن خود روایة کرد پس فی الحقیقة
باین حدیث استدلال بر جواز درست نمی آید چه ازین حدیث جواز صلوة متنفل خلف مفترض ثابت شد
و این تکرار جماعة نیست بلکه متنازع فیه تکرار جماعة مفترض خلف مفترض است و آنچه ظاهر روایة حکم بکراهیة
او کرده و از فعل فخر عالم ترک او مستدل شد و تعامل صحابه بر ترک آن شاهد است همین اقتداء مفترض
خلف مفترض است نه مطلق تکرار ورنه صلوة تراویح بجماعة بعد جماعة عشا را هم محتمل که متمسک جواز تکرار
گردانند و اقتداء متنفل خلف مفترض بالاتفاق جائز است قال فی البحر اما اذا ادی الامام الفرض والقوم
النفل فلا کراهة لقوله علیه السلام للرجلین اذا صلیتما فی رحالکما ثم اتیتما صلوة قوم فصلیا معهم واجعلا
صلوتکما معهم سبحة انتهی قال الطحطاوی و قوله متنفل بمفترض اشارة الی انه لایکره جماعة النفل اذا

ادی الامام الفرض والمقتدی النفل انتهی و اگر تکرار متنازع فیه را قیاس برین قضیه میکنند پس باید دانست
که این حدیث قضیه شخصیه واقع شده اصل در محاورات کلامیه و نصوص مدلول مطابقی میباشد پس انچه
ازین حدیث مستفاد میشد تصدق و تجارت کسی است بران رجل مرحوم خاسر و متخلف و بس نه بر متخلف
وانچه از شخصیات حکم کلی گیرند بقیاس میباشد و قیاس آنجا صحیح بود که نص مانع از تعدیه حکم در آنجا
نبود و اینجا که نصوص احراق بیوت متخلفین و نفاق آنان و علة تفریق و تقلیل جماعة و کسل مسلمین
مانع از قیاس موجود اند قیاس نتوان کرد و دیگر در مثل همین مرحوم متخلف چرا که حکم خلاف قیاس مقصور
بر مورد خود میماند پس همه قیود این نص مرعی و معتبر خواهند بود یعنی اگر متخلفی از کاهلی نمانده باشد و در گوشه
مسجد بلا طلب احدی تنها نماز شروع کرده باشد و کسے متنفل پس او شود البته این تکرار جائز بلا کراهة
مطلقة خواهد بود و الا فلا فلیتدبر و انچه بخاری در صحیح خود در ترجمة الباب تعلیقا روایة کرده جاء
انس بن مالک رضی الله عنه الی مسجد قد صلی فیه فاذن و اقام و صلی جماعة انتهی جائے تردد نیست
چه این فعل انس رضی الله عنه محمول بر مسجد طریق یا مثل آن خواهد بود چونکه تکرار با اذان و اقامة بالاتفاق
مکروه تحریمی است در مسجد محله مجوزین را این اثر نافع نیست و درینصورت این فعل انس رضی الله تعالی
عنه معارض قول ایشان که سابقا گذشت نخواهد شد فلیتامل الحاصل چون روایة غیر مشهوره
بتوافق آثار و اخبار مرجح گردد ظاهر روایة بسبب توافق آنها بطریق اولی راجح خواهد بود و هم ابن
نجیم صاحب بحر در بحر الرائق از سراج وهاج روایة کرده وان دخل مسجدا لیصلی فیه فانه لا یؤذن
ولا یقیم وان اذن فی مسجد جماعة و صلوا یکره لغیرهم ان یؤذنوا و یعیدوا الجماعة ولکن یصلون وحدانا
انتهی و نقل این روایة در محل استدلال و عدم تعاقب بران دلیل کراهة جماعت و اختیار و عمدة

از صاحب بحر و در کنز العباد گفته فی فوائد الجامع الصغیر اذا دخل الرجل مسجدا قد صلی فیه بجماعة وهو مسجد قوم
معروف فانه یصلی فیه وحده بغیر اذانٍ واقامةٍ وان صلی وحده باذان واقامة یکره انتهی وهم در رد محتار گفت
بقی ما اذا تعددت الجماعات فی المسجد وسبقت جماعة الشافعیة مع حضوره نقل الطحطاوی عن رسالة لابن
نجیم ان الافضل الاقتداء بالشافعیة بل یکره التاخیر لان تکرار الجماعة فی مسجد واحد مکروه عندنا علی المعتمد الا
اذا کانت الجماعة الاولی غیر اهل ذلک المسجد او ادیت علی وجه مکروه انتهی وطحطاوی این روایت در باب
امامة نقل میکند و معلوم است که هر جا که تعدد جماعات مذاهب است بتغیر هیئة اولی باختلاف مکان و بلا
اذان است و کراهة را عند الاطلاق شنیده که تحریمی است درینجا بیان روایت شرح منیه ضرور است
قال اما لو کان له امام و موذن فیکره تکرار الجماعة باذان واقامة عندنا وعن ابی حنیفة رح لو کان الجماعة
الثانیة اکثر من ثلثة یکره التکرار والا فلا وعن ابی یوسف رح اذا لم یکن علی هیئة الاولی لا یکره والا فیکره وهو الصحیح
وبالعدول عن المحراب تختلف الهیئة کذا فی البزازیة انتهی رد محتار بعد این روایت افزود وفی التاتارخانیة
عن الولوالجیة وبه ناخذ انتهی پس اولا باید دانست که هیئة جماعة اولی سه چیز است یکے اذان
دوم اقامة سوم محراب که مقام امام است اما مدخل اذان واقامة در هیئة جماعة پس در هدایه گوید لو صلی
منفردا فی بیته اذن واقام لیکون الاداء علی هیئة الجماعة انتهی ولیکن محراب پس آن از شرح منیه معلوم
میشود قال وبالعدول عن المحراب تختلف الهیئة کذا فی البزازیة انتهی واین هر سه امر در جماعة اولی موجود اند
پس برفع یکے ازینها عدم هیئة اولی خواهد گشت اگرچه لنفس هیئة جماعة باقی ماند چنانچه لفظ تختلف بهمین
اشاره میکند و چونکه اذان واقامة را در هیئة مدخل ظاهر است شارح منیه را حاجت اثبات اختلاف
هیئة بترک آنها نیفتاد و مگر محراب ازانکه بظاهر مدخل در هیئة جماعة نداشت چرا که مسجد جمله یک موضع باشد محل ودن

محل خصوصیتہ ندارد و معہذا خصوصیت محراب وقت کثرت جماعۃ است تا مقام امام وسط صف بود و سنیۃ
او ہمین وجہ است ورنہ در ترک او حرج نیست بخلاف اذان واقامۃ لہذا شارح بینہ از بزازیہ سند آورد
از ینجا احتمال میشود کہ بسبب خفاء این امر کہ اختلاف مکان را دخل در تغیر ہیئۃ است یا نے شاید کسی منکر
این امر شدہ باشد لہذا رد مختار از تاتارخانیہ آورد و بہ تا خذائے باختلاف الہیئۃ بالعدول عن المحراب
و قرینہ او ست کہ رد مختار در باب اذان گفت نعم قد علمت ان الصحیح انہ لایکرہ تکرار الجماعۃ اذا لم یکن علی الہیئۃ
الاولی بالفظ صحیح لفظ ماخوذ نگفت حالانکہ بہ تا خذ از ہو الصحیح اکد است و در چنین محل سند بقوی اقدم است
مگر آنکہ صریح معلوم شود کہ ضمیر بہ تا خذ سوئے اختلاف ہیئۃ نیست بلکہ بسوئے عدم کراہۃ است آنگاہ سبیل
او سبیل ہو الصحیح خواہد بود چنانچہ بیاید الغرض چون مدخل ہر سہ امر در ہیئۃ جماعۃ اولی دریافت اگر ہر سہ
امر مرتفع شوند قطعًا ہیئۃ اولی نیست واگر دو امر مرتفع شوند ہر کدام دو باشند یا اذان واقامۃ یا اذان
ومحراب یا اقامۃ ومحراب تاہم ہیئۃ مرتفع خواہد شد لان للاکثر حکم الکل واگر یک امر مرتفع شود ہر کدام یک
باشد نیز ارتفاع ہیئۃ اولی خواہد شد چرا کہ ارتفاع مجموع برفع یک جزء ہم میگردد و بہمین ناظر است ظاہر
عبارت بزازیہ منقولہ شرح بینہ کہ فقط باختلاف محراب حکم باختلاف ہیئۃ اولی کرد و ہمین است کہ
در حرمین شریفین بر ترک اذان و مکان اکتفا کردند و ترک اقامت را ضرورت ندانستند و ہم باید دانست
کہ عدول از محراب از دو امر سابق خود کہ ترک اذان واقامۃ است ادنی حال دارد چرا کہ سنیۃ قیام
امام در محراب لغیرہ است کہ توسط امام است قال فی رد المحتار السنۃ ان یقوم الامام فی المحراب
والظاہر ان ذلک عند کثرۃ الجماعۃ لئلا یلزم قیامہ فی غیر الوسط ولو لم یلزم ذلک لایکرہ انتہی پس
معلوم شد کہ ترک محراب مکروہ تنزیہی است وقت کثرت جماعۃ ورنہ جائز و چون بترک ادنی اختلاف

هیئة میشود چنانکه بزازیه گوید بترک اعلی بطریق اولی خواهد شد چراکه آن دو باقی از خواص جماعة اند خصوصًا
اقامة و درین وقت اگر تکرار جماعة باذان و اقامة و قیام امام در محراب کنند کراهة اشد خواهد بود و بدون
اذان فقط کم ازان و بدون اذان و اقامة فقط در محراب کم ازان و بدون هر سه کمتر ازان چراکه در ظاهر
روایة در اطلاق کراهة هیچ شق را مستثنی نکرد و بهر حال افراد را اختیار کرد گو فیما بین خود در کراهة متفاوت
باشند و صاحب بحر در رسالهٔ خود با وصف تبدل هیئة اولی که از عادت مکررین جماعة و تعارف شان معلوم است
که بلا تکرار اذان میکنند حکم کراهة تکرار جماعة کرد و همون را معتمد داشت و در بحر الرائق هم از سراج تصریح
بوحدة میکنند پس واضح شد که تبدل هیآت ثانی رافع کراهة مطلقه نیست البتة تغلیظ تحریم رفع میگردد
و بالا گذشت که افراد کراهة تحریمیه در تغلیظ و تخفیف متفاوت میباشد پس آنچه کسان قرار داده اند که جماعة
مکرره اگر با قامة باشد مکروه و اگر بار تفاع هر سه امور بود جائز بلا کراهة مطلقه و رمحل خود نیست چراکه چون
اختلاف هیئة در هر دو موجود است فرق مکابرهٔ محض خواهد بود و علی هذا القیاس در دیگر شقوق بلکه کراهة
در همه موجود است اگرچه کراهة یکی افحش از دیگر باشد و بعد این تمهیدات معنی روایة شرح بینه مذکوره
باید دریافت که چون اول شارح بینه گفت یکره تکرار الجماعة عندنا پس صاف اقرار بلفظ عندنا از علماء
ثلثة حنفیه نموده کراهة تحریمیه ثابت کرد چراکه تحریم تکرار باذان و اقامة متفق علیها است و عند الاطلاق
همون تحریم مراد باشد چون از ظاهر روایة کراهة تکرار در همه شقوق از ظهیریه معلوم شد لهذا مفهوم مخالف
اذان و اقامة مضر نیست چراکه آنچه شارح بینه روایة کرد همون ظاهر روایة علماء ثلثة است کما لا یخفی
و بتقیید شارح بینه ظاهر روایة مقید نخواهد شد زیراکه اولا مفهوم اکثر نیست نه کلی و معهذا مفهوم در مقابلهٔ
مخالفة منطوق روایة دیگر هرگز معتبر نیست و صاحب ظهیریه بتصریح اختیار روحدت از ظاهر روایة آورده

غایة آنکه شارح منیه از بعض شقوق سکوت کرد پس شارح منیه بعد اثبات کراهة تحریم تکرار روایتی دیگر از ابویوسف رح نقل کرد که رفع کراهة تحریم از و مستفاد شده در صورت اختلاف هیئة اولی فقوله لا یکره ای تحریما حاصل این شد که از ابویوسف رح در روایتی منقول است که بسبب اختلاف هیئة کراهة تحریمیه نمی ماند نه آنکه کراهة مطلقا مرتفع شود اگرچه در بعض صور اختلاف کراهة اخف باشد از بعض دیگر چنانکه بترک هر سه امور و بیانش بالا گذشت ورنه لازم آید که اگر اختلاف هیئة اولی فقط بترک محراب گردد و اذان و اقامة بحال خود ماند تاهم کراهة نبود چراکه هیئة اولی نیست بسبب عدول محراب چنانچه از بزازیه معلوم شد و این ظاهر البطلان است پس شارح منیه گفت که صحیح همین است که تغلیظ کراهة در اختلاف هیئة مخفف میشود چنانکه ظاهر روایة است که علی الاطلاق کراهة تحریم تکرار از و مستفاد و متبادر است لان المکروه اذا اطلق فی کلامهم فالمراد منه التحریم الا ان ینص علی التنزیه انتهی من رد المحتار پس تامل در کار است که ظاهر روایة و این روایة ابویوسف رح را در اصل کراهة اختلاف نیست و موید اینست که صاحب بحر همین روایة ابویوسف رح را بلفظ لا باس نقل کرده قال فی البحر و فی المجتبی یکره تکرارها فی مسجد باذان و اقامة و عن ابی یوسف رح انما یکره تکرارها بقوم کثیر اما اذا صلی واحد بواحد او اثنین فلا باس به مطلقا اذا صلی فی غیر مقام الامام و عن محمد رح انما یکره تکرارها علی سبیل التداعی اما اذا کان خفیة فی زاویة المسجد فلا باس به انتهی چراکه لفظ لا باس کراهة تنزیه را اقتضا میکند قال فی رد المحتار عن النهایة لفظ لا باس دلیل علی ان المستحب غیره لان الباس الشدة انتهی و ترک مستحب و اولی جائیکه دلیل کراهة موجود باشد مکروه تنزیهی میشود و ما نحن فیه از همین قسم است کما لا یخفی و اگر قید بمفهوم اذان و اقامة در روایة شرح منیه معتبر باشد چنانچه بعضی گویند معنی این روایة این شد که تکرار با اذان و اقامة مکروه و بدون آنها غیر مکروه و دانسته که بترک اذان و

اقامة تغییر ہیئة اولی میگردد ولہذا معنی او بعینہ این گذشت کہ بلا تغییر ہیئة مکروہ و بے تغییر ہیئة غیر مکروہ پس
میگوئیم کہ نقل این روایة ابی یوسف رح لغو محض شد و اصلا فیما بین ظاہر روایة مذیلہ بلفظ عندنا و این
روایة معبرہ بعن ابی یوسف رح مقابلہ نماند و ابو یوسف رح درین روایة خود ہرگز خلاف ظاہر روایة خود نمیگفتہ
پس نقلش بہیچ معنی و مراد ضرورت افتاد و اگر از قولہ ان لم یکن علی ہیئة الاولی عدم ہرسہ امور مراد
دارند و در روایة بزازیہ با قول او بالعدول عن المحراب قید مع ترک الاذان والاقامة افزایند اگرچہ
ظاہر عبارت بزازیہ ازان ابا دارد مگر تاہم لفظ لا باس بحر کراہة تنزیہ را مقرر میسازد حاصل آنکہ
درین روایة ابی یوسف رح مراد عدم کراہة تحریم است نہ عدم کراہة تنزیہ فافہم و نیز تحت قولہ علیہ السلام
لا یصلی بعد صلوٰة مثلہا عینی در شرح کنز و صاحب مستخلص در شرح آن و صاحب کفایہ و عنایہ در حاشیہ
ہدایہ روایة میکنند ومن مشایخنا من قال المراد بہ الزجر عن تکرار الجماعات فی المساجد و ہو حسن انتہی
و در فتح القدیر گفت او محمول علی تکرار الجماعة علی الہیئة الاولی انتہی و در رد المحتار تحت ہمین خبر گفت
قال فخر الاسلام لو حمل علی تکرار الجماعة فی مسجد لہ اہل لکان صحیحًا نہر و ما ذکرہ عن فخر الاسلام نقلہ فی البحر
ایضًا عن شرح الجامع الصغیر لقاضی خان ثم قال فی البحر فالحاصل ان تکرار الصلوٰة ان کان مع الجماعة
فی المسجد علی الہیئة الاولی فمکروہ انتہی و ازین روایات ہم کراہة تحریم تکرار جماعة مستفاد شد چرا کہ لفظ لا یصلی
کہ نفی بمعنی نہی ست زجر و تحریم را میخواہد پس اکثر علما آن را بر اطلاق داشتہ اند مثل تعمیم ظاہر روایة
و مماثلہ در نفس جماعة گرفتہ اند چرا کہ مماثلة در ہمہ اوصاف محال است مگر صاحب فتح و بحر قید ہیئة اولی
افزودہ اند و بیانش در تقریر روایة شرح بینہ گذشت کہ مراد عدم کراہة تحریم است اگر مفہوم قید گیرند ورنہ
کلام صاحب بحر درین روایة بحر و روایة رسالہ خود کہ طحطاوی ازان نقل میکنند و روایة سراج منقولہ مسلمہ خود

در بحر متعارض فواید بود و ہو مستبعد کما لا یخفی و ہم نکیر علما بر تکرار جماعت حرمین شریفین با وجود تبدل
ہیئت حجت کراہت است چرا کہ گو تکرار شان بسبب تبدل ہیئت حسب این روایات مقیدہ از درجہ تحریم بر آمد
مگر تا ہم کراہت مخففہ را معمول بہا کردن لایق نیست چرا کہ تفریق جماعت و کسل در آن ہم موجود است و در
رد المحتار بعد نقل نمودن آثار کہ از بدائع بالا نقل شد منقول است ولان فی الاطلاق ہکذا تقلیل الجماعۃ
یعنی فانہم لا یجتمعون اذا علموا انہم لا تفوتہم الجماعۃ واما مسجد الشارع فالناس فیہ سواء لا اختصاص لہ
بفریق دون فریق ومثلہ فی البدائع وغیرہا ومقتضی ہذا الاستدلال کراہۃ التکرار فی مسجد المحلۃ ولو بدون
اذان ویؤیدہ ما فی الظہیریۃ من ظاہر الروایۃ وہذا مخالف لحکایۃ الاجماع المارۃ وعن ہذا ذکر العلامۃ
السندی تلمیذ المحقق ابن الہمام فی رسالتہ ان ما یفعلہ اہل الحرمین من الصلوٰۃ بائمۃ متعددۃ وجماعات
مترتبۃ مکروہ اتفاقا ونقل عن بعض مشایخنا انکار ذلک صریحا حین حضر الموسم منہم الشریف الغزنوی
وذکر انہ افتی بعض المالکیۃ بعدم جواز ذلک علی مذہب العلماء الاربعۃ ونقل انکار ذلک عن جماعۃ
من الحنفیۃ والشافعیۃ والمالکیۃ واقرہ الرملی فی حاشیۃ البحر انتہی وبالجملہ ازین روایات واضح شد
کہ با وصف اختلاف ہیئۃ اولی کراہت باقی میماند گو نزد بعض تنزیہ باشد وہم در کنز العباد میگوید وفی الکافی
لا یجوز تکرار الجماعۃ عندنا وفی الجامع الصغیر رجل دخل مسجدا قد صلی اہلہ فیہ فانہ یصلی بغیر اذان واقامۃ
لان فی تکرار الجماعۃ تقلیلہا بان کل واحد لا یخاف فوت الجماعۃ فیکون مکروہا انتہی در ینجا بعض کسان را
روایۃ طحطاوی در تشویش مے اندازد و آن قول اوست فلا کراہۃ مطلقا لہذا بیانش ضرورت افتاد
قال الطحطاوی فی باب الاذان عند قولہ بل یکرہ فعلہما ظاہرہ کالبحر انہا تحریمیۃ انتہی ثم قال فی باب
الامامۃ تحت قولہ فی مسجد محلۃ ای جارۃ والذی فی المجتبی اطلاق ہو اوجہ لما یلزم من الاذان التخلیط

والتلبیس فربما یظن الخطاء فی الاذان الاول اما اذا کررت بغیر اذان فلا کراهة مطلقاً وعلیه المسلمون انتهی
پس اولاً بشنو باید که ظاهر عبارت طحطاوی آنست که فارق در کراهة تکرار و عدم آن وجود اذان است
و عدم آن و بس و لهذا اقامة و عدول محراب را ذکر نکرده و آنچه او دلیل کراهة آورد البته در اذان است
و بس و از بیان دلیل واحد عدم اوله دیگر لازم نیست کما لا یخفی و اقتضاء این دلیل تحریم است و مع هذا
افشاء معصیت و اظهار تقصیر و کسل خود از شمول جماعة اولی در صورت اذان بدرجهٔ کمال است لهذا
طحطاوی گفت که صاحب در مختار قید محله می افزاید و از مجتبی که عبارتش از بحر سابقاً نقل شده
اندرین مسأله اطلاق مساجد مفهوم میشود و همین اوجه معلوم میشود پس در صورت تکرار جماعة باذان چنانچه
تحریم کراهة در مسجد محله است در دیگر مساجد هم شاید و اما اذا کررت بلا اذان فلا کراهة اے تحریماً مطلقاً اے
فی جمیع المساجد از انجا که لفظ مطلقاً در جنب فلا کراهة افتاد توهم شد که مراد عدم کراهة مطلقة است
یعنی نه تحریم و نه تنزیه و چنین نیست بلکه مطلقاً همون اطلاق ست که در صدر روایة گوید والذی
فی المجتبی الاطلاق ثم قال وعلیه المسلمون ای من بعد القرون الثلثة والسلف و کراهة تنزیه از قوله
وعلیه المسلمون هم توان فهمید چرا که همه مسلمین از خاص تا عام اتفاق دارند که جماعة ثانی اولی نیست
و عدم اولویة همان کراهة تنزیه باشد حالانکه دلیل کراهة موجود بود غایة آنکه کراهة جنس مشکک
است و تحت او دو نوع مندرج اند یکے کراهة تنزیه که جنس او کراهة و فصل او سنیة الترک
و بعض افراد او قریب تحریم و بعضے کم از ان و اساءة که اخص از کراهة تنزیه است و اینهم درین
کراهة مندرج است دوم کراهة تحریم و فصل او وجوب الترک و اینهم حسب قلت و کثرت مفا
درجات دارد و توانند که سه نوع قرار داده شوند و ثالث متوسط اساءة باشد درینصورت فصل اساءة

سنیة الترک و فصل تنزیہ استحباب الترک خواہد بود پس طحطاوی انچہ نفی کراہتہ کرد ہمون نوع کراہتہ تحریم است کہ در باب اذان اعتراف آن کردہ نہ مطلق کراہتہ در ینصورة ہیچ خلافی نیست و چگونہ باشد کہ خود طحطاوی در باب امامة از ابن نجیم نقل میکند بل یکرہ التاخیر لان تکرار الجماعة فی مسجد واحد مکروہ عندنا علی المعتمد چنانچہ گذشت و این روایة را مسلم داشتہ سندی آرد و پیداست کہ جماعة حنفیہ بعد شوافع بلا اذان سنت و اگر چنان نباشد کہ ما یان تقریر کردیم طحطاوی در کلام خود متعارض خواہد بود و لیس کذلک بلکہ ناظرین بسبب قلة تدبر در تعارض افتادہ اند و نیز در رد محتار مے آرد ما قالہ الحلوانی مبنی علی ما کان فی زمن السلف من صلوٰة الجماعة مرة واحدة و عدم تکرارہا کما ہو فی زمنہ صلی اللہ علیہ وسلم وزمن الخلفاء بعدہ وقد علمت ان تکرارہا مکروہ فی ظاہر الروایة الا فی روایة عن الامام وروایة عن ابی یوسف کما قدمناہ وسیاتی قریبا ان الراجح عند اہل المذہب وجوب الجماعة وانہ یاثم بتفویتہا اتفاقا وحینئذ یجب السعی بالقدم لا لاجل الاداء فی اول الوقت او فی المسجد بل لاجل اقامة الجماعة والا لزم فوتہا اصلا او تکرارہا فی مسجد واحد ان وجد جماعة اخری وکل منہما مکروہ انتہی درین روایة بنظر ما تقدم پیداست کہ تکرار محکوم الکراہتہ بلا اذان سنت و اینہم متحقق شد کہ در زمان صحابہ کرام و سلف عظام تکرار جماعة نبود چنانچہ خود در رد محتار از شرح جامع صغیر نقل کرد ان تکرار الجماعة بدعة انتہی و علماء ثلثہ حنفیہ قائل کراہتہ اند جز یک روایة امام و یک روایة ابی یوسف کہ مفادش کراہتہ تحریم نیست بلکہ تنزیہ و ہمچنان روایتی از امام محمد چنانچہ از بحر نقلش در سابق کردہ شد و چنین روایات شاذہ قادح مذہب نیستند لہذا قول طحطاوی و علیہ المسلمون را التقیید بعد القرون الثلثہ والسلف مقید کردہ ایم و انچہ در رد محتار از خزاین نقل کرد قولہ یکرہ تکرار الجماعة

في مسجد المحلة باذان واقامة الا اذا صلى بهما اولا غير اهله او اهله لكن بمخافتة الاذان ولو كرر اهله بدونهما او كان مسجد طريق
جاز اجماعا ونحوه في الدرر قال في المنبع والتقييد بالمسجد المختص احتراز من الشارع وبالاذان الثاني احتراز
عما اذا صلى في مسجد المحلة جماعة بغير اذان حيث يباح اجماعا انتهى ونيز عبارة شرح مجمع كه در عالمگيريه هم منقول است اينست
قال وقيدنا باذان ثانٍ لانهم ان صلوا بلا اذان حيث يباح اتفاقا انتهى پس جاى خدشه نيست چرا كه قوله يكره تكرار الجماعة باذان
واقامة ظاهر است كه كراهة تحريم مراد است چنانچه بالاى همين قول رد محتار گفت يكره اى تحريما لقول الكافي لا يجوز والمجمع لا يباح
وشرح الجامع الصغير انه بدعة انتهى پس انچه گفت بعد اذان محلو كرر بدونهما جاز اجماعا پس برفع وصف اذان واقامة نفى همون نوع
تحريم كرده نفى نوع ديگر كه تنزيه است ولفظ جواز منافى كراهة نيست چرا كه بسا است كه از جواز كراهة دون
تحريم مراد دارند قال في رد المحتار وقد يقال اطلق الجائز واراد به ما يعم المكروه ففي الحلية عن
اصول ابن الحاجب انه قد يطلق ويراد به ما لا يمتنع شرعا وهو يشمل المباح والمكروه والمندوب
والواجب لكن الظاهر ان المراد بالمكروه تنزيها لان المكروه تحريما ممتنع شرعا منعا لازما انتهى غرض
انچه كم از كراهة تحريم است بر آن گاه لفظ جائز اطلاق كنند پس از لفظ جاز اجماعا در عبارات همين كراهة
دون التحريم مراد است وسابق اشاره رفت كه افراد كراهة متفاوت اند وبتغير هيئة تخفيف كراهة
ميشود فلا منافاة ورنه لفظ اجماعا را معنى صحيح نخواهد آمد كما هو الظاهر ولهذا صاحب رد محتار بر ظاهر
اين عبارت تعاقب كرده گفت وهذا مخالف لحكاية الاجماع المارة چنانچه بالا نقل كرده شد ومباح
آنكه فعل وترك او يكسان است ودر فعل وترك او ثواب وعقاب نبود وگاه باشد كه از مباح مكروه تنزيه
مراد گيرند ودر رد محتار در باب اوقات مكروهه گفت الظاهر انه اراد بالمباح ما لا يمتنع فلا ينافي كراهة
التنزيه انتهى پس انچه در شرح مجمع وغيره گفت يباح اتفاقا منافى كراهة تنزيه نيست ورنه لفظ اتفاقا

را ہیچ معنی نخواہد بود چراکہ اتفاق ایمہ بر کراہتہ دریافتہ وعلی ہذا القیاس در ہر روایۃ کہ این قسم الفاظ
باشند باعث حیرۃ نیستند چنانکہ لفظ لاباس ولم یر باسًا چراکہ این الفاظ منافی کراہتہ تنزیہ نیند
چنانچہ در ما سبق تحقیق رفت وانچہ در بعض کتب بجوز اجماعًا بلاکراہتہ گفتہ اند پس معنی آن بلاکراہتہ
تحریمیہ است چنانچہ حلبی وطحطاوی ودر رد محتار در شرح قول در مختار گفتند بجوز بلاکراہتہ اے
تحریمیۃ اذان صبی الخ وخود معلوم شد کہ لفظ جواز بر مادون تحریم شایع است لہذا از جایز بلاکراہتہ
کراہتہ تنزیہ دون تحریم مراد است ومعہذا میگوییم کہ معنی عبارۃ شیخ اینکہ قولہ وبالاذان الثانی
احتراز عما اذا صلی اے اولا فی مسجد المحلۃ جماعۃ بغیر اذان یعنی اول جماعۃ بغیر اذان کردہ باشند
حیث یباح التکرار باذان اجماعًا چراکہ این تکرار باذان ثانی نشد بلکہ این اذان خود اذان اول است
ودر روایۃ شرح مجمع در قول آن اذا کان المسجد امام معلوم وجماعۃ معلومۃ فصلوا فیہ باذان
واقامۃ لایباح تکرار الجماعۃ باذان واقامۃ ظاہر است کہ ضمیر صلوا راجع بسوئے امام معلوم وجماعۃ
معلومہ است پس ازان کہ عبارۃ اوست وقید باذان ثانی لانہم لو صلوا بلا اذان یباح اتفاقًا این
ضمیر ان صلوا نیز طرف ہمون امام وجماعۃ معلومہ ہست پس معنی چنین شد لانہم اے الجماعۃ
المعلومۃ ان صلوا اے اولا بلا اذان یباح اتفاقًا چراکہ این اذان اذان اول است نہ ثانی
وہمچنان معنی عبارۃ عالمگیریہ است واین ترجمہ این عبارات اولی واظہر است ازان ترجمہ
کہ مجوزین میکنند وانتشار ضمایر بلا ضرورۃ بر سر گیرند ودر تعارض روایات مے افتند واین مسئلہ
ہمون مسئلہ است کہ در خزاین گفتہ ولو صلی اہلہ بمخافتۃ الاذان الخ تامل واما عبارۃ رد محتار نعم
قد علمت ان الصحیح انہ لایکرہ تکرار الجماعۃ اذا لم یکن علی ہیئتہ الاولی انتہے پس مخالف کراہتہ تکرار

نیست چرا که صاحب رد محتار باین عبارة اشاره بروایة شرح بینه منقوله خود میکند و معنی شرح بینه
دریافت شد و مهذا مختار صاحب رد محتار همونست که در ظاهر روایة است دلیل برین مدعا آنکه
او بعد نقل عبارة خزاین و پیش کردن دلائل کراهة تکرار بطور نقض بر ظاهر عبارة خزاین میگوید
ویقتضی هذا الاستدلال کراهة التکرار ولو بدون اذان ویؤیده ما فی الظهیریة الخ واین عبارة
خود رد محتار است کما لا یخفی ومعلوم است که روایتی را که معلل بیان کنند رجحان او را است نزد
قایل قال فی رد المحتار وکذا لو عللوا احدهما دون الآخر کان التعلیل ترجیحا للمعلل انتهی پس معلوم
شد که صاحب رد محتار همین روایة کراهة را اختیار کرده و نیز از سنن ترمذی استظهار کراهة میگردد
حیث قال وقال آخرون من اهل العلم یصلون فرادی وبه یقول سفیان وابن المبارک والشافعی
یختارون الصلوة فرادی البته عبارة اول وهو قول غیر واحد من اهل العلم من اصحاب النبی
صلی الله علیه وسلم وغیرهم من التابعین قالوا لا باس ان یصلی القوم جماعة قد صلی فیه وبه یقول
احمد واسحاق انتهی بظاهر متعارض است بانچه انس رضی الله عنه روایة کرد که کان اصحاب النبی
صلی الله علیه وسلم اذا فاتتهم الجماعة یصلون فرادی انتهی مگر فی الواقع تعارض نیست چرا که ترمذی
بلفظ لا باس روایة میکند و لا باس مخالف کراهة تنزیه نیست پس تواند که کراهة تنزیه نزد ایشان
هم محقق باشد و قول یختارون الصلوة فرادی است تاکدا و اختیار منافی تاکد نیست لهذا لفظ باس
واختیار در ترمذی متقابل مانند و تقابل امر دیگر است و لا باس بودن امر دیگر پس اگرچه نزد بعض
ایشان تکرار مکروه تحریمی نبود مگر تاهم تکرار را ترک میدا شتند فان ترک ذرة مما نهی الله تعالی خیر من
عبادة الثقلین و حضرات ایشان رضوان الله تعالی علیهم اجمعین بالطبع مائل بتجربه بودند فلا منافاة

همانا که ترمذی گفت که احمد و اسحاق وغیره واحد من اصحاب النبی صلی الله علیه وسلم والتابعین تکرار را بدرجهٔ کراهت تنزیهیه دانسته‌اند خلاف دیگران که ایشان بتحریمیه دانسته‌اند و در میزان شعرانی گوید ومن ذلک

قول ابی حنیفة ومالک والشافعی من دخل مسجدا قد صلی فیه الامام فقد فرغ من الصلوٰة کره له ان یصلی فیه

جماعة اخری الا ان یکون المسجد علی ممر الناس انتهی و شدّ و جهت صلوٰة خوف خود دلیل است واضح بر کراهت تکرار نزد اهل علم و فهم بشرط تامل والضاف الحاصل این جمله روایت منقوله ناظر کراهت تکرار جماعت اند در مسجد محله از بعضی از انها کراهت تحریمیه مستفاد میشود مطلقاً و از بعض کراهت تنزیهیه در صورت تغییر هیئت مگر در اصل کراهت متفق اند و انچه خلاف است در تحریم و تنزیه است پس بعد ازین در اصل کراهت تردد لایق نیست البته کراهت امر مطلق است در صورتے شدید بود و در صورتے خفیف و اینهم حسب مفاسد و مقتضائے وقت و حال مختلف میشود چنانچه در مید، رساله اشاره بدان شد و بعد ازین باید دانست که چون شئے واحد باعتباری و جهتی محکوم حکمی شرعی گشت حکم دیگر ضد این حکم هرگز بروئے محمول نمیتواند شد مگر باعتبار دیگر مثلا ادائے صلوٰة عصر وقت اصفرار بسبب خطاب امر واجب است و باین جهت محکوم بکراهت هرگز نمیتواند شد چرا که مامور بکروه هرگز نبود که امر حُسن را میخواهد نه قبح را و انچه کراهت حاصل است بسبب مجاور است که مشابهت کفار است کما لا یخفی علی الماهرین وعلی هذا القیاس هر جا که بر یک فعل دو اثر مختلف باشد تامل باید کرد که الا بسبب دو وجه و اعتبار نتواند بود و درین مسئله ما نحن فیه هر گاه کراهت ثابت شد و حکم کراهت نیست مگر بر تکرار جماعت که نوعیست از جماعت مطلقه که جنس است نه بر جماعت مطلقه پس برین تکرار بجز کراهت که ضد است حکم ضد کراهت حمل نتواند شد و وجوب و سنیت و استحباب و افضلیت که اضداد کراهت اند هرگز بروئے ثابت نخواهند شد و انچه حکم وجوب جماعت است مختص بجماعت اولی است

که نوعی دیگرست نه حکم مطلق جماعة جنس وعلی هذا هر نوع جنس را حکم دیگر میبود چنانچه حقیقة وغرض تباین
میباشد مثلاً جماعة نفل بلا تداعی را حکمیست وبتداعی را حکم دیگر البته حکم جماعة مطلقه جنس که عود کثرت
یکی بر دیگر بیست در جمله انواع حاصلست چراکه نوع از جنس خالی نمیشود اگرچه این نفع در جنب مفاسد
تکرار حکم لاشی گیرد پس حکم جماعة اولی مسجد محله که نوعیست وجوب است وتضعیف اجر ووعید ترک وحکم
نوع دیگر که جماعة مکرره است کراهة در فعل او وثواب در ترک او اگرچه در بعض افراد قلیل باشد ونفع جماعة
مطلقه درین جماعة مکروه هم موجود است مگر بسبب اختیار قبح کراهة اثرش هویدا نیست بلکه غلبه جانب
معصیة را میباشد لهذا میگوییم که در جماعة مکرره متوقع ثواب واجر مضاعف بودن واورا از انفراد افضل
دانستن خیلی مستبعد است مثلاً نیم پاؤ آب شیرین خالص اگر با یک توله قند ممزوج گردانند اگرچه
شربت لذیذ حسب مراد نمیشود مگر گونه ذوق خوش توان بخشید واگر یک توله ایلوا هم درو ممتزج شود هرچند
شیرینی قند ازو بدر نه رفته لیکن هیچ عاقل اورا شیرین نخواهد گفت با آنکه امتزاج قند دران یقینی
میداند وآن شیرینی اورا لاشی محض خواهد دانست واز آب خالص غیر ممتزج بشئے هرگز افضل
نخواهد گفت همچنان درینجا باید فهمید وخود ظاهر است که اجر مضاعفه در سنت ومشروع میباشد نه در
مکروه ومنهی ودر در مختار تحت مسئله جماعة نفل بتداعی وجماعة وتر خارج رمضان بعد اثبات کراهة

تنزیه میگوید هل تحصل بهذا الاقتداء فضیلة الجماعة ظاهر ما قدمناه من ان الجماعة فی التطوع لیست

بسنة یفید عدمه انتهی وایضا فیه فی باب ادراک الفریضة الظاهر المراد انه یحصل بذلک المضاعفة

بسبع وعشرین کما لو کان صلی الفریضة مقتدیا لان هذه جماعة مشروعة ایضا انتهی پس ازین
هر دو روایة صاف معلوم شد که حصول اجر مضاعفه موقوف بر سنیة ومشروعیة است البته اگر اصل

جماعة مشروع بود واز خارج عروض کراهة گردد بوجه مشروعیة اجر خواهد یافت و باعتبار امر خارجی کراهة
خواهد بود چنانکه در صلوة خلف فاسق کما هو مصرح فی الکتب و خود از بالا دریافته که ظاهر روایة در صورة
انفراد را اختیار کرده عبد الوهاب شعرانی از ایمه ثلثه اختیار انفراد روایة کرده و ترمذی هم از بعض ایمه
اختیار انفراد نقل کرده و صحابه تا امکان انفراد داشتند اگر این جماعة از انفراد افضل بودے هرگز از
مقتدایان دین یکسر متروک نشدی بلکه در چنین امر کثیر الوقوع ضروری دین برائے بیان جواز از
رسول الله صلی الله علیه وسلم هم بالضرور چیزے منقول شدے چنانکه در دیگر مثل این امور ثابت
شده و اینجا خلاف آن تشدیدات و تغلیظ و عید مروی اند و انچه آنرا اثبات جواز قرار داده اند هرگز
ازین بحث نیست چنانچه در ما سبق گفته شد و بشرط تامل و انصاف باید دید که دلایل کراهة اند یا
استحباب و افضلیة پس باید که انفراد افضل و فاضل باشد و جماعة مکرره مکروه تحریما یا تنزیها

کما امر و الله اعلم و علمه اتم و احکم

اینست انچه که در جمع و توجیه روایات شتی که از نظر این عاجز گذشت ثبت افتاد ازین بعد عرض اینکه
درین جز و زمان فاضلے تحریری در باب افضلیة جماعة مکرره از انفراد و عدم کراهة مطلقه آن مرتب فرموده
اند بنظر احقر در آمد جوابش اگرچه ازین رساله توان فهمید مگر چونکه آنجناب طرز ترجیح روایات اختیار
فرموده اند باین طور هم انچه در خاطر این هیچمدان گذشت پیش میکند و مقصود هم نه مقابله آن اعلی مرتبه
است علام الغیوب شاهد است مگر چون در بادی النظر این تحریر باعث فتنه عوام است انسدادش برین
آورد و از بندیان علماء و از ان فاضل توقع دارم که ملال خاطر پاک شان نگردد اگر خطائے کرده باشم اصلاح

فرموده این عاجز را هدایت فرمایند بالراس والعین قبول خواهد شد واگر صواب بود قبول فرمایند یارب آنچه
براه تعصب حرفے قلم ریزه شده باشد ازین صحیفه محو فرماے وما توفیقی الا بالله علیه توکلت وهو رب العرش العظیم

قال درباب تکرار جماعة در مسجد محله علمار را اختلاف است روایات مختلفه درین باب در کتب موجود اند
وظاهر از روایة متن مجمع البحرین کراهة تکرار جماعة در مسجد محله وقتے است که باذان واقامة ثانی باشد
والا مکروه نیست چنانکه گفتند ولا تکرارها فی مسجد محلة باذان ثان یعنی اذا کان للمسجد امام معلوم وجماعة
معلومة فصلوا فیه بجماعة باذان واقامة لا یباح تکرار الجماعة باذان واقامة عندنا وقید باذان ثان لانهم
ان صلوا بلا اذان یباح اتفاقا وانما لم یذکر الاقامة مع الاذان اکتفاءً بذکره انتهی و روایات متون
مقدم اند بر غیر آن انتهی بلفظه **اقول** سابقاً ازین رساله واضح شد که اختلاف نه در نفس کراهة
بلکه در تحریم وتنزیه است ومعنی روایة شرح مجمع البحرین هم بیان شد وبعد تسلیم آنکه اختلاف در کراهة
وعدم آنست ومعنی روایة شرح مجمع عدم کراهة مطلقه در صورت عدم اذان واقامة است میگوییم که اولاً
این قاعده کلیه غیر مسلم است که هر روایة متن بر غیر خود مقدم باشد بلکه این تقدم وقتے است که روایة
متن وشرح مثلاً هردو غیر مطلق تذییل تصحیح باشند وباز معارض شوند پس درینصورة متن را ترجیح بود
واگر روایة شرح تذییل تصحیح باشد وروایة متن مطلق بود درینصورة روایة متن مقدم نیست بلکه روایة شرح
مرجح خواهد بود صرح به فی رد المحتار قال اذا ذکرت مسئلة فی المتون ولم یصرحوا بتصحیحها بل صرحوا بتصحیح
مقابلها فقد افاد العلامة قاسم بترجیح الثانی لانه تصحیح صریح وما فی المتون تصحیح التزامی والتصحیح الصریح
مقدم علی الالتزامی انتهی پس درصورتیکه ابن نجیم تصریح کرده باشد بقوله مکروه عندنا علی المعتمد چنانکه
چنانکه بالا منقول این تصحیح التزامی مقابل آن متوانند شد ومرجح کراهة خواهد ماند ومعهذا رساله که درباب

اثبات مسئله خاص نوشته شود هم متن است چه ترجیح متن محض بسبب التزام ماتن است روایة راجح را و این
امر در رساله هم موجود است فلا فرق پس گوییم که روایة متن رساله بدلیل تصحیح راجح خواهد بود بر شرح مجمع
و متن مجمع وثانیاً آنچه از مجمع ظاهر میشود نه بمنطوق عبارة اوست بلکه بمفهوم مخالف که رفع حکم است عند
رفع الوصف والقید و مفهوم آنگاه میشود که منطوق خلاف او موجود نبود ورنه مفهوم هرگز معتبر نخواهد
بود و قید و وصف بر محملی از محامل مقرره حمل خواهد بود و محله علم الاصول و درینجا منطوق ظاهر روایة و دیگر
کتب معلوم شد که کراهة است پس درینجا روایة شرح مجمع باقی نماند نه روایة متن البته اگر شارح خود ماتن
باشد مضائقه ندارد و مگر در صورة رساله متن ابن نجیم بدلیل تصحیح راجح خواهد ماند فلیتامل **قال** و فی الدر
المختار و یکره تکرار الجماعة باذان واقامة فی مسجد محلة انتهی و در رد محتار تحت این قول گفته و یکره تحریماً
لقول الکافی لا یجوز والمجمع لا یباح و شرح الجامع الصغیر انه بدعة پس این جمله عدم جواز و مکروه
تحریمی بودن ثانیه مقید باذان واقامة ثانیه است چنانچه رد محتار محشی در مختار همین کراهة تحریمی
قرار داده واستدلال قول کافی و مجمع وغیره نقل کرده و قول کافی وغیره اگرچه مطلق باشد لیکن بسبب
اینکه در روایات قاعده حمل مطلق بر مقید معتبر و جاریست همین مقید مراد است انتهی بلفظها **اقول**
کراهة تحریم در صورة اذان واقامة مسلّم فریقین است و غرض از ایراد عبارة در مختار و رد محتار درینجا
آنست که چون درین روایة در مختار و حاشیه او کراهة تحریم مقید باذان واقامة واقع شد بمفهوم مخالف
او عدم کراهة عند عدم الاذان والاقامة مستفاد شد ورنه مسئله متنازعه درین روایات هرگز مذکور نیست
مگر باید شنید که قاعده مفهوم اینست که حکمیکه در مقید است بعد رفع قید همون حکم مرتفع شود چنانچه بر ماهر مخفی
نیست پس چون از انتفاع قید اذان واقامة شد عدم کراهة تحریمی خواهد شد نه آنکه دو نوع دیگر کراهة که اسائة

وتنزیہ است ہم مرتفع شوند واین کدام مفہوم است کہ حکمی راکہ ہنوز در منطوق نرسیدہ بود رفع کرد واگر
گویند کہ شارح درمختار در قول خود دیگرہ کراہتہ مطلقہ مراد گرفتہ پس بارتفاع او برفع قید ہمہ انواع کراہتہ مرتفع
شد چراکہ ارتفاع مطلق بدون ارتفاع ہمہ افراد او حاصل نمی آید پس گوییم کہ قید محشی ردمحتار بقول تحریما بالکل
لغو شد چراکہ او نوع خاص را مشخص کردہ داد و یک نوع از نوع دیگر مباینت دارد پس بارتفاع یک نوع
مرتفع بودن نوع دیگر لازم نیست واگر فرمایند کہ مقصود بارفع کراہتہ تحریم است نہ تنزیہ پس چشم ماروشن
دل ماشاد مدعا ما ہم ہمین است کہ ترک اولی والانفراد احسن از تکرار جماعۃ است وہمین است مرجع کراہتہ
تنزیہ واین محقق خود در آخر ہمین تحریر خود بافضیلتہ جماعۃ ثانیہ مقر شدہ اند چنانچہ بیاید ولہذا در ماسبق
قول شارح را در خزاین جاز اجماعا بجواز مع الکراہتہ التنزیہ توجیہ کردہ ایم تا تہافت اقوال باو عائد نگردد
فلیفہم وانچہ این محقق مطلق کافی وغیرہ را بر مقید حمل فرمودند باین وجہ کہ روایۃ مطلق بر مقید محمول میشود ولا حمل
مطلق بر مقید آنجاست کہ دلیل داعی اطلاق در آنجا نبود ورنہ المطلق یجری علی اطلاقہ محقق است واینجا
ظاہر روایۃ دلیل اطلاق موجود است وبعد تسلیم دلالۃ این روایات بر رفع کراہتہ تنزیہ بدون اذان واقامۃ
غیر مسلم است کما لایخفی بہر حال ازین روایات بترجیح یک طرف اثبات عدم کراہتہ مطلقہ ہم حاصل نمی اید
فلیتدبر **قال** وصاحب طحطاوی تحت ہمین قول درمختار گفتہ وتصریح عدم کراہتہ بدون اذان کردہ
حیث قال اما اذا کررت بغیر اذان فلا کراہتہ مطلقا وعلیہ المسلمون ولفظ علیہ المسلمون دلالۃ دارد بر آنکہ تکرار
جماعۃ بدون اذان ثانی متوارث است ومتوارث مکروہ نباشد قال فی رد المحتار فی باب الاذان والمتوارث
لایکون مکروہا انتہی اذ مارآہ المسلمون حسنا فہو عند اللہ حسن انتہی بلفظہ **اقول** تقریر کلام طحطاوی
سابقا کردہ ایم کہ از مطلقا مراد اطلاق مساجد است نہ اطلاق کراہتہ وغرض او رفع کراہتہ تحریم است نہ تنزیہ

وبعد تسلیم میگوییم که قول طحطاوی را پیش ظاهر روایة و ابن نجیم وغیره اعتباری نخواهد بود و این خود شرح است
و رساله ابن نجیم متن پس حسب قاعدهٔ مسلمه خود انصاف باید کرد و اما توارث مسلمین پس باید دانست که توارث
بر دو قسم است یکی آنکه بعد قرون ثلثه در فرقی بسبب مصلحتے امری حادث شده بے آنکه بر وے حجتی شرعیه باشد و خلف
باتباع سلف خود بدان تعامل کردند و شده شده بدرجه قضایا مسلمات و ضروریات رسید که ترک ادا شد از ترک
ضروریات پنداشته شود و این تعامل را رواج گویند و هیچگونه حجة نباشد و هرگز قابل التفات نبود اگرچه علمار
هم بلا تردد عمل فرموده باشند دوم آنکه در فرقی بعد قرون ثلثه امری پیش آمد و علمار را بعد تحقیق حجتی شرعیه
پندارند و همین مراد است در حدیث ما رآه المسلمون حسنا فهو عند الله حسن چراکه رویة فعل قلب است
و نسبته او بسوی مسلمین و نسبته بمشتق علیه مشتق منه را میخواهد لهذا رویة بوجه اسلام مراد خواهد بود و از لفظ اسلام
بسبب اطلاق فرد کامل مراد خواهند داست و کمال اسلام نیست مگر در علمار باشین پس حاصل حدیث این
شد که هر چیزیکه از امور دین علمار بتامل و رویة قلبی بحجة شرعیه حسن دانند عند الله هم حسن است چه حسن
و قبح شرعی است نزد همه اهل سنة اگرچه نزد بعض عقل آله ادراک است ولهذا ما رآه المسلمون فرمود ما رآه الناس
یا تعامل الناس یا تعامل المسلمون نفرمود و توارث اجماعی هم آنگاه معتبر میشود که خلاف تعامل صحابه
و قرون ثلثه نباشد و ما رآه المسلمون الخ همو ندهم باشد که از صاحب شرع در وی قولی و فعلی و تقریری هم از
اصحاب عظام و تابعین ابرار و مجتهدین در وی چیزے بتصریح ثابت نبود ورنه هرگز در ما رآه المسلمون آه
داخل نخواهد بود و اکنون استحسان عوام مسلمین چه اجتهاد مجتهدین هم معتبر نخواهد گردید چنانچه شارح بینه گفت
که درایة خلاف روایة گرفتن لایق نیست و ردالمحتار در باب جمعه گفت اقول کون ذلک متعارفا لا یقتضی
جوازه عند الامام القائل بحرمة الکلام ولو امرا بمعروف او رد سلام استدلالا بما مر ولا عبرة بالعرف الحادث

اذا خالف النص لان التعارف انما يصلح دليلا على الحل اذا كان عاما من عهد الصحابة والمجتهدين كما صرح
به انتهى وانچه رد محتار گفت المتوارث لا يكون مكروها همين متوارث است نه مطلق توارث مسلمين
وخود حال توارث جماعت ثانيه در سلف صالح از عبارة رد محتار بالا ديده حاجت اعاده ندارد ودر شرح جامع
صغير صراحةً حكم بدعت بودن تكرار نموده ودر هر قرن علمارا بر آن انكار مانده پس صاف روشن شد كه
اين تعامل از رواج بيش نيست وانچه روايات شاذه از ابو يوسف رح وغيره خلاف ظاهر مذهب اند داولا مفاد
آنها عدم كراهة تحريم است نه عدم تنزيه چنانچه گذشت ورنه پيش ظاهر مذهب هرگز قابل اعتبار نخواهند
بود و مورث اجماع نميتوانند شد وتوانند كه در زمان خود بسبب عدم فساد لا باس گفته باشند اكنون آن
حكم قابل التعويل نمانده است پس بسبب فساد اهل زمان چنانچه در صدر رساله اشاره بدان شد الحاصل باين
روايت ترجيح معلوم در اثبات جواز هنوز كلام است ودرينجا اينهم ياد بايد داشت كه تعامل قرون ثلثه همون است
كه بلا نكير دران قرون بر وعمل در آمده باشد ورنه اگر يك دو كس بر آن عمل كرده باشد يا جائى كرده مگر نكير
ديگران بران وارد شده آن را تعامل گفته نخواهد شد واين قاعده نظاير بسيار دارد ونهايت كار آمدنى
است فاحفظ **قال** ودر فتاوى عالمگيريه كه در جمع آن مجمع علماء بود نوشته كه المسجد اذا كان له امام
معلوم وجماعة معلومة فصلى اهله فيه بالجماعة لا يباح تكرارها فيه باذان ثان اما اذا صلوا بغير اذان يباح
اجماعا انتهى مع ما فيه وفي رد المحتار ولو كرر اهله اى اهل مسجد محلة بدونهما او كان مسجد طريق جاز اجماعا وبعد
نقل قول ظهيريه وظاهر الرواية اين عبارة نقل نموده عن ابي يوسف رح انه اذا لم يكن الجماعة على هيئة الاولى
لا تكره والا تكره هو الصحيح وفي العدول عن المحراب تختلف الهيئة كذا في البزازية وفي التاتارخانية
عن الولوالجي وبه ناخذ ودر رساله ملا على قاري رحمه الله ويجوز تكرار الجماعة بلا اذان واقامة ثانية اتفاقا

وفی بعضہا اجماعًا بلاکراہتہ قال فی شرح الدرہو الصحیح وقد روی عن ابی یوسف رح لم یر باسًا فی الصلوٰۃ مرۃ بعد اخری اذا لم یقم الامام فی موضع الامام الاول وہذا ہو الذی علیہ العمل فینبغی ان یکون ہو المعمول وایضا فی رد المحتار فی باب الاذان نعم قد علمت ان الصحیح انہ لایکرہ تکرار الجماعۃ اذا لم یکن علی الہیئۃ الاولی انتہی بلفظہ **اقول** توجیہ وتقریر این ہمہ روایت سابقا کردہ شد وبعد تسلیم آنچہ این فاضل مراد داشتہ اند میگوییم کہ روایۃ عالمگیریہ روایۃ شرح مجمع است وروایۃ رد محتار منقولہ از خزاین ہم روایۃ شرح تنویر است پس حسب قاعدہ مسلمہ این فاضل متعارض متن ابن نجیم چگونہ تواند شد وظاہر روایۃ خلاف این روایات است ومعلوم شد کہ خلاف ظاہر روایۃ بلا تصریح صریح مقابل او فتوی را نمیشاید چنانچہ از درمختار ورد محتار بالا منقول شد وانچہ ملا علی قاری نقل کرد از بعض کتب بلا تذییل تصحیح نقل میکند وتمام عبارتش ہکذا وقد کرہ تکرار الجماعۃ عندنا وبہ قال مالک والشافعی فی الاصح خلافا لاحمد ثم اختلف علمائنا فکرہہ بعضہم کراہتہ التحریمیۃ ففی الکافی تکرار الجماعۃ لایجوز وفی شرح المنظومۃ والمجمع لایباح وفی شرح الجامع الصغیر بدعۃ وفی بعض الکتب یجوز تکرار الجماعۃ بلا اذان واقامۃ ثانیۃ اتفاقًا وفی بعضہا اجماعًا بلا کراہتہ انتہی پس این نقول پیش ظاہر روایۃ ورسالہ ابن نجیم چگونہ معمول خواہند شد وتامل درکار است کہ عبارۃ علی قاری توجیہ ما راکہ سابقا گذشت چہ قدر معاونست پیش اہل فہم حاجۃ تقریر نیست قولہ قد کرہ تکرار الجماعۃ عندنا ار القول خود وثم اختلف علمائنا الخ چگونہ شرح میکند فلیتامل وقولہ ہذا ہو الذی علیہ العمل را ہم دلیل جدا نیست کہ در تحقیق لتاریث گذشت بعد ازین باید شنید کہ بر تقریر بندہ کہ سابقا در توجیہ این روایات گذشت بر لفظ جاز اجماعا ویباح اتفاقا در روایات عالمگیریہ وخزاین وغیرہما ہیچ ~~حاجتہ~~ نیست مگر حسب رائے مجوزین تکرار اشکالی عظیم درپیش

می آید چرا که در صورتیکه ظاهر روایة علماء ثلثه حنفیه کراهة تکرار است پس اجماعا چه معنی دارد و اگر روایتے
شاذه از ایشان مروی بود قادح در ظاهر روایة و اجماع کراهة نمیتوانند شد و اجماع خلف خلاف رائے حضرات
مذهب چه پیش میبرد و معهذا جمهور علماء را شنیده که هر روز بر تکرار جماعة نکیر شدید داشته اند و همین معنی دارد
قول ردمحتار وهذا مخالف لحکایة الاجماع المارة چنانکه گذشت نه بینی که در ردمحتار چه قدر اقوال در باب انکار
منقول است و از علامه سندی نقل کرده قوله مکروه اتفاقا چنانکه سابقاً نقل شد پس معنی اجماع ندانیم
که چه خواهد بود و اگر اجماع عامه مسلمین مراد است پس جوابش از بحث توارث معلوم میشود بهر حال طوریکه مجوزین
تقریر میفرمایند تسدید لفظ اجماع و اتفاق بر ایشان واجب است باقیماند قول شرح وهو الصحیح و روایة شرح
منیه و این عمده استدلال مجوزین است پس بیانش مفصلاً گذشت مگر چون این فاضل باین روایة
ترجیح جواز داده اند باین سلک هم بیانش ضرور افتاد و مطلب این روایة چنانکه ایشان میفرمایند تسلیم
کرده شد تحریرش اینکه چنانکه معلوم شد که تصحیح متون تصحیح التزامی ضمنی است همچنان ظاهر روایة ضمنی است
و از ظاهر روایة عدول روا نیست مگر چون تصحیح صریح در روایة مقابل او باشد چنانچه ردمحتار تحقیق آن کرده
لیکن چون در هر دو جانب تصحیح موجود باشد آنگاه ترجیح ظاهر روایة را باشد پس در مضمره معلوم است که
چنانکه شارح منیه در رهو الصحیح را باین روایة ضم کرده اند صاحب بحر لفظ علی المعتمد را جانب ظاهر روایة ضم
میکنند و تسلیم طحطاوی و ردمحتار این تصحیح صاحب بحر را در حکم تصحیح این روایة کراهة است از ایشان
و لفظ به نأخذ در تاتارخانیه اولا منقول در خفاست و اگر فرض کرده شود که بر عدم کراهة افتی بعض المالکیة
علی المذاهب الاربع در ردمحتار سوے کراهة است و لفظ انکر صریحاً گو از الفاظ فتوی منقول کتب نیست مگر در
معنی افتی بکونه مکروها منکرا است و لفظ فتوی ابهر لفظ که باشد آکد از صحیح و اصح میباشد کذا فی ردالمحتار

باقیماندا اینکه گویند این فتوی مالکی است نه اهل مذهب حنفی پس بشنوید که مفتی افتی لبعض المالکیة نیست
که بعض مالکی ثابت کرد که در هر چهار مذهب فتوی بر کراهته است چراکه مفتی مجتهد میباشد و غیر مجتهد ناقل
فتوی است نه مفتی قال صاحب البحر فی رسالة رفع الغشاء عن وقتی العصر والعشاء قال ابن الهمام
انه لا یفتی الا المجتهد وقد استقر رای الاصولیین ان المفتی هو المجتهد فاما غیر المجتهد ممن یحفظ اقوال المجتهدین
فلیس بمفت فعرف ان ما یکون فی زماننا من فتوی المجتهدین لیس بفتوی بل نقل کلام المفتی انتهی
پس معلوم شد که مفتی فی الحقیقة اهل مذهب اند و بعض مالکیه ناقل فتوی اند و صاحب رد المحتار که ماهر
مذهب حنفیه است برین نقل او تعاقب و نکیر نکرده قبول داشت لهذا ظاهر شد که در مذهب حنفیه فتوی
بر کراهته ثابت است گو ما را از آن کتاب و عبارة معلوم نباشد آخر بر تصحیح و مفتی به بودن دیگر روایات
که جزم داریم از نقل همین کتب داریم با آنکه بعض مالکیه بر مذهب خود فتوی داد و اهل مذاهب ثلثه بر
مذاهب خود فتوی داده باشند و نسبت بمالکی بجهته باعث بودن ایشانست برین فتوی و چنانکه این
مفتیان بعد طبقه مجتهدان اند همچنان لفظ هو الصحیح و به ناخذ گویندگان که شارح منیه و لوالجی اند مثل
ایشان بعد طبقه مجتهدان هستند و چون تصحیح طحطاوی در در مختار ما را تسلیم کردنست آنچه خود ایشان تسلیم
سازند ما را بطریق اولی بر سر نهادن خواهد افتاد الغرض درین مسئله جانب کراهته معتمد و مفتی به برآمد
و جانب عدم کراهته بزعم مجوزین مصحح و ماخوذ پس اولا ترجیح لفظ فتوی راست و ثانیا بظاهر الروایة
کما هر فلیتامل و آنچه این فاضل در ما بعد نقل فرموده اند قوله اذا ذکرت روایة فی کتاب بالتصحیح و مثله لم
یفت بمخالفه الخ مراد اینکه ظاهر روایة غیر مصحح و تذیل بلفظ فتوی است و روایة شرح منیه مذیل پس
این قول ایشان بر محل خود نیامد چراکه تصحیح درینجا بهر دو جانب موجود است بلکه تصحیح ظاهر روایة اقوی است

ازمقابل خود کما لا یخفی و بباید که این تذییلات و تصحیحات خلاف روایة امام قابل التفات نمیشوند

قال درحدیثی که ابوداود و ترمذی از ابی سعید خدری تخریج کرده اند که جاء رجل وقد صلی رسول الله

صلی الله علیه وسلم فقال الا رجل یتصدق فیصلی معه فقام رجل یتصدق فیصلی معه فقام رجل وصلی

معه دلالت است برآنکه افضلیت درهمراهی است نه درتنهائی و فی شرح المنیة لاینبغی ان یعدل

عن الدرایة اذا وافقتها روایة ذکره فی واجبات الصلوٰة فی معرض ترجیح روایة الرفع فی الرکوع

والسجود للادلة الواردة مع انها خلاف الروایة المشهورة من الامام انه سنة انتهی بلفظه **اقول** بیان

این حدیث درما سبق گذشت که درین حدیث هرگز دلالت برمسئله متنازعه نیست و نه قیاس این مسئله

برین واقعه توانند کرد آری اثر لایصلی بعد صلوٰة مثلها ببعض معانی خود و آثار منقوله ردالمحتار از بدائع

وتشدید و تاکید جماعة وارده احادیث دلالة میدارند برین که افضلیت بلکه ضرورة درتنهائی است

نه درهمراهی و حسب تحقیق شرح منیه بالضرورة تنهائی را اختیار باید کرد چراکه موافق روایة این درایة

مے افتد اگرچه مشهور درعوام و علماء و بعض کتب جواز تکرار است فلیتامل **قال** وچون امام ابویوسف

ظاهرالروایة را ترک فرموده فتوی جواز تکرار بلا اذان واقامة داده اند و علماء زمان سابق کابراعن

کابر مسلکش داشتند و بصحتش قائل شدند بعض کسی را مجال فتوی برظاهر روایة چگونه خواهد ماند و فی وقف

البحر وغیره متی کان فی المسئلة قولان مصححان جاز القضاء والافتاء باحدهما واذا ذیلت روایة فی کتاب

معتمد بالصحیح والماخوذ او به یفتی او علیه الفتوی لم یفت بمخالفه الا اذا کان فی الهدایة مثلا هو الصحیح

فیختار الاقوی عنده والالیق والاصح دلیلها ست که باوجود ظاهرالروایة برقول صاحبین بل برقول

زفر فتوی داده اند انتهی بلفظه **اقول** نسبة فتوی این روایة بابی یوسف کردن خیلی مستبعد است

اولا معلوم شد که مذهب ابی یوسف ظاهر الروایة است وبعد بیان مذهب مجتهدین عادۃ مصنفین است
که اگر روایتے شاذه ازان مجتهد مییابند آنرا هم نقل میکنند هدایه را باید دید که از امثال این پر است پس
این نقل را فتوی ابو یوسف فهمیدن نهایت عجب است وپیش ظاهر روایة که حکم متواتر دارد روایة شاذه
را مفتی به ایشان گفتن چه زیبا است البته اگر لفظ هو الصحیح از ابو یوسف منقول بودی مضائقه نبود که
ابو یوسف مذهب مشهور خود را ترک فرموده روایة دیگر را تصحیح کرده دادند مگر این امر بالکل غیر مسلم است
چه در بحر این روایة را بلفظ لا بأس آورده و هو الصحیح با او مضموم نیست ودر مضمرات هم لفظ لم یر بأسا
گفته و هیچ تصحیح نیست ودر برجندی بلفظ عن ابی یوسف این روایة منقول است و هیچ لفظ تصحیح
با او نیست واز رساله علی قاری خود این فاضل بلفظ روی انه لم یر بأسا نقل کرده اند و هیچک لفظ
فتوی با وی نیست وهذا هو الذی علیه العمل از مصنف است نه از امام ابو یوسف کما لا یخفی همچنان
شارح منیه بعد نقل روایة از طرف خود هو الصحیح با او ضم میکند پس نسبت آن با بی یوسف چگونه درست
خواهد بود واگر در کتابے فتوی یا تصحیح ابی یوسف منقول است اظهارش را حاجت نه ولفظ لا بأس وعن
فلان بعد بیان روایة مذهب آن فلان هرگز فتوی نمیبود کما هو الظاهر واگر تسلیم کنیم که ابی یوسف بجواز
تکرار مذهب داشتند تا هم بشنوید که رد محتار گوید کذا لا تخییر لو کان احدهما قول الامام والآخر قول غیره
لانه لما تعارض التصحیحان تساقطا فرجعنا الی الاصل الذی هو تقدیم قول الامام بل فی شهادة الفتاوی
الخیریة المقرر عندنا انه لا یفتی ولا یعمل الا بقول الامام الاعظم ولا یعدل عنه الی قولهما او قول احد
هما الا لضرورة کمسئلة المزارعة وان صرح المشائخ بالفتوی علی قولهما لانه صاحب المذهب والامام
المقدم ومثله فی البحر عند الکلام علی اوقات الصلوة وفیه من کتاب القضاء یحل الافتاء بقول الامام

بل یجب وان لم یعلم من این قال انتہی وایضا صاحب البحر در رسالہ رفع الغشا گفت واستفید
منہ انہ لا یفتی ولا یعمل الا بقول ابی حنیفۃ ولا یعدل الی قولہما الا لموجب من ضعف دلیل او ضرورۃ
او تعامل کما قدمناہ واستفید منہ ایضا ان بعض المشائخ وان قال الفتوی علی قولہما وکان دلیل
الامام واضحا ومذہبہ ثابتا لا یلتفت الی فتواہ ولا یعمل بہا وان کان فی کتاب مشہور معروف انتہی
پس صاف روشن شد کہ اگر این روایۃ مذہب مشہور ابی یوسف ہم بودتا ہم فتوی بر مذہب امام
شاید لاغیر وہر چند در کتاب مشہور مثل شرح منیہ و درر و لوالجی مثلا ہو الصحیح و بہ ناخذ گفتہ باشند
التفات بدان نمی شاید در ترک روایۃ امام روا نیست مگر یا بسبب ضعف دلیل واینجا قوۃ دلیل امام
نقلا وعقلا دریافت کہ تعامل صحابہ وتوافق حدیث است واعتماد صاحب بحر بس است کہ از نقاد
مسلم الثبوت است ویا بضرورۃ ومراد ضرورتیست کہ با وحرج مسلمانان بود درینجا ضرورۃ جز این کہ
تکلیف حضور جماعۃ اولی وتاکد او از عوام برداشتہ شود دیگر چہ خواہد بود ویا بسبب تعامل واز تعامل مراد
تعامل سلف است نہ عوام چنانچہ بالا بیانش گذشت ودرینجا تعامل ہم ترک تکرار است پس درینصورۃ
چگونہ ترک ظاہر روایۃ جایز بودہ وفتوی بر غیر آن درست شد وعلماء زمان مفتی نیستند بلکہ ناقل
فتوی لہذا ایشان را ہمون نقل باید کرد کہ اہل مذہب ومشائخ آنرا معتمد کردہ اند واگر تصحیح خلاف
آن یابند بر آن نباید گردید وخود واضح شد کہ ترک ظاہر روایۃ کردہ بر مذہب صاحبین وزفر
ہمانجا فتوی است کہ دلیل ظاہر روایۃ ضعف دارد یا تعامل قرون ثلثہ واجماع سلف خلاف آن
بود یا حرج باشد واینجا ہر سہ امر مدفوع اند وحال تسلیم علماء سلف از بالا معلوم شد کہ
در ہر زمان از علماء جم غفیر بر آن نکیر داشتہ اند فلیتدبر قال غرض دوا یا تیکہ با الفاظ فتوی کہ ہو الصحیح

وبه ناخذ و علیه الفتوی و علیه المعول و علیه المسلمون وغیره مذیل باشند بر روایات دیگر ترجیح دارند کسے
را از فقهائے زمان گنجایش افتار بر مخالفش نخواهد بود و مارا نمیرسد که بر فتوی علمار سابقین که مرجع
انام اند فتوی جدید را غلبه داده گوئیم که فتوی ایشان قابل فتوی نماند و حال مردم زمانه اینست
که هر کسے را توفیق شمول جماعة اولی نداده اند اگر صد نماز جماعتش فوت شود گاهے همت شمول
جماعة اولی نخواهد ساخت و کسے را که غرض است او را همین قدر کافی است تا که جماعة ثانیه مثل
اول نیست در ثواب حتی که بکراهیتش نیز قائل نشده اند و جائز داشتن جمعه در شهر در مساجد
متعدده هم موید این معنی میتواند شد والله اعلم و علمه احکم و اتم انتهی بلفظه **اقول** وجه تائید
آنچه در فهم احقر آمده اینکه جمعه جامع جماعات است و اصل در جمعه عدم تعدد است و معهذا بر جواز تعدد
در یک شهر فتوے داده اند پس جامع مسجد مشابه مسجد محله شد و تمام شهر مشابه محله و چنانکه روز
جمعه فقط در جامع مسجد اقامت جمعه اولی است و اگر در مساجد متعدده سازند هم جائز است همچنان
اهل محله را باید که در جماعة اولی حاضر باشند و اگر حاضر نشدند و تکرار جماعة کردند باختلاف هیئة اولی
روا باشد پس گوئیم که در مقیس علیه و مقیس فرق بین است چرا که مسجد محله که مقیس است
حکما یک مکان است چنانچه اثر وحدتش در احکام سجدهٔ تلاوة و اتصال صفوف پیدا است و مقیس
علیه جامع مسجد و مساجد دیگر حکما مکانات متعدده اند پس قیاس تکرار بر تعدد چگونه درست آید
البته این تائید آنگاه درست بودی که مجموعه مساجد در باب جمعه حکما یک مکان شدندے تا اگر در جامع
مسجد که مشابه محراب است نماز جمعه نخوانند و بجائے دیگر که مساجد دیگر است خوانند در جمعه درست است
در تکرار هم اگر محراب گذاشته بجائے دیگر خوانند جائز گردد مگر چنان نیست بلکه مساجد دیگر در صورت

مسئلہ جمعہ در حکم مکانات و بیوت اند نہ قطعات و اجزا مسجد جامع پس قیاس مع الفارق شد
آرے جامع مسجد حکما یک مکانست اگر تعدد جمعہ درین یک مسجد جامع در روایتے جائز باشد
لاریب تائید مسلم است ورنہ اقامت جمعہ در مسجد دیگر آن ماند کہ فاقد جماعت اولی مسجد محلہ بخانہ
خود یا اہل خود جماعت کنند و در کتب فقہ مصرح شد کہ این جماعت بخانہ مکروہ نیست کذا فی
فتح القدیر وغیرہ مگر در مسجد محلہ تکرار جماعت نکند چنانکہ فاقد جمعہ جامع مسجد در جامع مسجد
تکرار جمعہ نکند البتہ در مسجد دیگر رفتہ شریک اہل مسجد دیگر گردد قال فی فتح القدیر واذا
فاتتہ لایجب الطلب فی المساجد بلا خلاف بل ان اتی مسجدا آخر فحسن وان صلی منفردا فحسن
وذکر القدوری یجمع اہلہ ویصلی بہم یعنی وینال بہ فضیلۃ الجماعۃ انتہی وہکذا فی فتاوی قاضیخان
وشرح المنیہ وجواز تعدد جمعہ باآنکہ ظاہر روایۃ عدم تعدد است بسبب قوۃ دلیل جواز
تعدد است وحرج مسلمین در عدم تعدد چنانچہ در فتح وغیرہ مصرح شد وترک ظاہر روایۃ بسبب قوۃ
دلیل روایۃ مقابلہ وحرج وضرورۃ مسلم الثبوت است خلاف مسئلہ تکرار جماعۃ کہ قوۃ دلیل او ہویدا ست
وعدم حرج وضرورۃ درینجا ہویدا پس این را ازان چگونہ تائید آید البتہ از مشروعیۃ صلوۃ خوف
تائید کراہتہ تکرار جماعۃ ظاہر و بین است فلیفہم الغرض چون کراہتہ معتمد و محقق شد اگرچہ تنزیہیہ باشد لاجرم
ترک تکرار اولی خواہد بود و تنہائی افضل وچون نباشد کہ تعامل صحابہ کرام انفراد بود و اگر جماعۃ ثانیہ اولی
بودی از ایشان یکسر چگونہ متروک شدے و ظاہر روایۃ ہم انفراد را افضل گفت واز ائمہ ثلثہ
انفراد منقول شد بلکہ از ترمذی بلفظ لا باس اولویۃ انفراد نزد امام احمد ہم ثابت میشود وہم روایات
کراہتہ تکرار داعی افضلیۃ انفراد ہستند ... مکروہ نیست مگر آنکہ ترک او افضل باشد واین اولی

حال مکروہ است واگر با وصف کراہتہ ہم فعل اولی است پس این قلب موضوع شرع شریف گردید واز مکروہ بمستحب منقلب گشت ولا یخفی مافیہ فافہم اکنون بفضلہ تعالی باین مسلک ترجیح ہم محقق شد کہ راجح کراہتہ تکرار است واہل مذہب وجماہیر بلاد ومشایخ کرام کراہتہ را صحیح ومعتمد ساختہ اند پس فقہاء زمانہ را لایق است کہ ظاہر روایۃ مفتی بہا را ترک نسازند وبروایۃ غیر مشہورہ فتوی ندہند وحال بنی نوع انسان از قدیم ہمین است کہ موفق را اشارہ بس است وغیر موفق را ہزار بار گفتن ہم کافی نیست ابوجہل را از فخر عالم صلوۃ اللہ وسلامہ علیہ ہدایۃ نشد مگر علماء را ہمی زیبد کہ عوام را کاہل بند اشتہ روایات از و یاد سستی ارشاد فرمایند و در توفیق ازلی حوالہ فرمودہ خود از امر وہی فارغ نشینند ومعہذا تجربہ دریافتہ ایم کہ گفتہ را اثرے بسیار است ازانکہ در فطرۃ ایشان قابلیتی نہادہ اند بر ہرچہ آرند قبول شان میگردد پس علماء را لازم است کہ ہمتہ ایشان چست فرمایند نہ ارشاد پست ہمتے وما علینا الا البلاغ المبین واللہ یہدی من یشاء الی صراط مستقیم وآخر دعوانا ان الحمد للہ رب العالمین وصلی اللہ تعالی علی سیدنا محمد سید الانبیاء والمرسلین وعلی آلہ وصحبہ اجمعین وعلی من تبعہم الی یوم الدین فقط :-

اطلاع - یہ کتاب کئی مرتبہ چھپ چکی ہے مگر اہل مطابع کی قلۃ اہتمام کی وجہ سے غلط بھی بہت چھپی ہے اور خط کاغذ بھی خراب ہے اور کسی بزرگ نے خود ہی شمس اللامعہ نام بھی گھڑ لیا تھا اسلئے نیازمند نے واضح خط سے اصل نسخہ حضرت مصنف مدظلہم العالی سے مقابلہ کرا کر بہت اہتمام سے چھپوایا اور حضرت مولانا کی اور جملہ تالیفات کا بھی خاص اہتمام کیا گیا ہے اور جملہ تالیفات مولانا اشرف علی صاحب کی بھی ہمارے یہاں عمدہ اور ارزان اور ہر وقت دستیاب ہوتی ہیں فقط والسلام - بندہ محمد یحیی تاجر کتب گنگوہ

تالیفات حضرت حاجی امداد اللہ صاحب مہاجر مکی نور اللہ مرقدہم

ضیاء القلوب ۴ر، ایضاً اردو ۴ر، غذائے روح ۲ر، گلزار معرفت ۲ر، مثنوی تحفۃ العشاق ۱ر، جہاد اکبر ۱ر، ارشاد مرشد ۰ر، دردنامۂ غمناک۔

تالیفات حضرت مولانا رشید احمد صاحب مدظلہم العالی

امداد السلوک ترجمہ رسالہ مکیہ تصوف فارسی ۲ر

ہدایۃ الشیعہ۔ یادی علی لکھنوی کے دس سوالوں اور ایک اشتہار کا جواب ۔۔ ۔۔ ۰۳ر

زبدۃ المناسک۔ تمام ضروریات حج کا ذخیرہ ۴ر

لطائف رشیدیہ۔ استفسارات متعلقہ ۲ر

قرآن مع پردہ مروجہ شرفائے ہند ۔۔ ۱ر

کراہت جماعت ثانیہ تکرار جماعت کی کراہت ۱ر

رسالہ تراویح بیس رکعت تراویح کا احادیث صحیحہ سے ثبوت اور غیر مقلدین کا رد ۔۔ ۱ر

رسالہ جمعہ۔ اہل حدیث کے فتویٰ ثبوت جمعہ در قریہ کا جواب ۔۔ ۔۔ ۱ر

رسالہ وقف اوقاف قرآنی کا احادیث سے ثبوت ۔ ۔ ۔ ۔

فتویٰ ظہر احتیاطی۔ احتیاط الظہر بعد الجمعہ کی تردید ۔ ۔ ۔ ۔

ہدایۃ المعتدی۔ عدم جواز قرأت خلف الامام میں یہ ایک رسالہ ہے جس کو مخالفین بھی پسند کرتے ہیں ۲ر

سبیل الرشاد۔ چند مسائل مختلفہ حنفیہ و اہل حدیث میں منصفانہ محاکمہ ۔۔ ۔۔ ۱ر

فتویٰ میلاد۔ مع دیگر علمائے معتبر کے مولد شریف کے حسن و قبح کا بیان ۔ ۔۔ ۱ر

تالیفات حضرت مولانا محمد قاسم صاحب نانوتوی رحمۃ اللہ علیہ

جس نے مولانا مرحوم کی تقریر سنی ہے وہ تو جانتا ہی ہوگا جس نے نہیں سنی وہ آپ کی تصانیف سے معلوم کر سکتا ہے کہ حق تعالیٰ نے آپ کو کس درجہ کا علم اور فہم مرحمت فرمایا تھا۔

آبحیات۔ ثبوت حیات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ۔ ۔ عہ

ہدیۃ الشیعہ عہ

اجوبہ اربعین ہہ

انتباہ المومنین ۱ر

تقریر دلپذیر۔ حقانیت اسلام کا عمدہ عقلی ثبوت ۔ ۱۲ر

حجۃ الاسلام ۔ متعلقہ

مباحثہ شاہجہانپور ۸ر

میلا خدا شناسی ۲ر

انتصار الاسلام ۲ر

قبلہ نما ۵ر

تصفیۃ العقائد۔ سرسید احمد خان کی ایک تحریر کا جواب ۲ر

توثیق الکلام ۱ر

دلیل محکم۔ گوشت خوری فطری امر ہے ۱ر

تحفہ لحمیہ ۔۔ ۰ر

قصاید قاسمی ۔ ۔ ۔ ۲ر

لطائف قاسمی ۔ ۔ ۔ ۱ر

جمال قاسمی ۔ ۔ ۔ ۱ر

تحذیر الناس ۔ ۔۔ ۔۔ ۲ر

مناظرہ عجیبہ۔ در رد شبہات تحذیر الناس ۲ر

حق صریح در اثبات تراویح ۔۔ ۔۔ ۲ر

تالیفات حضرت مولانا اشرف علی صاحب تھانوی زاد مجدہم

تعلیم الدین۔ ضروریات دین۔ نصائح۔ اشغال مراقبات۔ مکاشفات وغیرہ ۔۔ ۔۔ ۶ر

صفائی معاملات۔ مسائل متعلقہ خرید و فروخت ۱ر

مکتوبات امدادیہ۔ حضرت حاجی صاحب کے خطوط بنام مولانا مدفیضہم وغیرہ ۔ ۔ ۲ر

اصلاح الرسوم۔ رسوم مروجہ کی مدلل اصلاح ۴ر

جزاء الاعمال۔ اعمال کے ساتھ جزا و سزا کا تعلق ۱ر

فروع الایمان۔ سچا پکا مومن کا دستور العمل ۲ر

تحقیق تعلیم انگریزی۔ انگریزی پڑھنے کے منافع و مضار ۔

حق السماع۔ گانا سننے پر محققانہ مضمون ۱ر

خطب ماثورہ۔ آنحضرت صلعم اور صحابہ و تابعین سے منقول خطبے ۔۔ ۔۔ ۔۔ ۱ر

اصلاح الخیال۔ نیچریہ خیالات کی اصلاح قابل دید ۲ر

تجوید القرآن۔ قرآن مجید کی تلاوت کے ضروری فوائد ۲ر

شجرہ مع تعلیم الطالب حضرت حاجی صاحب کے شجرہ میں مقام دفن مشائخ و تاریخ وفات اضافہ کی گئی ہے ۱ر

علاج القحط والوبا۔ وبا و قحط عالمگیر کا روحانی علاج

حفظ الایمان۔ سجدہ غیر اللہ و طواف قبور و علم غیب ۔

تحقیق المہدی والمسیح۔ بحث مرزا غلام احمد قادیانی کے متعلق سوالات کا جواب ۔۔ ۱ر

اصلاح ترجمہ نذیریہ۔ ڈپٹی نذیر احمد دہلوی کے ترجمہ قرآن کی اغلاط فقہی و اصولی ۔ ۔ ۔ ۱ر

تکمیل الیقین۔ احکام شرعیہ کی تفصیل اور اس کا دلائل عقلیہ سے اثبات عہ ۔۔ ۱۲ر

حقوق الاسلام۔ اہل اسلام کے باہمی حقوق

طریقہ مولد قابل دید ۔۔ ۔۔ ۔

جملہ درخواستیں بنام مولوی محب الحق صاحب تاجر کتب گنگوہ ضلع سہارنپور آنی چاہئیں

Date	No.	Date	No.